

शब्दः

मसी १५ धरणी १६ धारणी १७ गोणी १८
रोहिणी १९ रमणी २० मणी २१ वीणा २२
वाणी २३ वसा २४ वेणी २५ रीढ़ा २६ गङ्गा
२७ तरङ्गिणी २८ कन्दली २९ लहरी ३०
नारी ३१ रामा ३२ मेरी ३३ वसुधरा ३४
काली ३५ कराली ३६ चामुण्डा ३७ चण्डा
३८ रण्डा ३९ तुला ४० मही ४१ ॥*॥ अथ
संस्कृतप्राकृतलोवल्लिङ्गसमग्रशब्दाः । जल १ फल
२ पल ३ मूल ४ वारि ५ कीलाल ६ कूल ७
वल ८ पलल ९ टुकूल १० लिङ्ग ११ गभीर
१२ कूल १३ सलिल १४ कमल १५ चौर १६
तुच्छ १७ राजीव १८ नीर १९ हल २० रजत
२१ कुटीर २२ दाह २३ लाल २४ पटीर २५
कारण २६ रोहण २७ चेल २८ कुहर २९
अम्बर ३० मन्दिर ३१ कुम्भल ३२ मण्डल ३३
तामरस ३४ कुण्डल ३५ अङ्गद ३६ पुर ३७
धरविन्द ३८ लोह ३९ अङ्ग ४० तडाग ४१
करण ४२ कुल ४३ तोरण ४४ मरण ४५ तुङ्ग
४६ अलम् ४७ आगार ४८ भासुर ४९ ॥*॥
अथ संस्कृतप्राकृतसमक्रियापदानि । भण १
देहि २ गच्छ ३ संहर ४ कुरु ५ चोरय ६
मारय ७ अवगच्छ ८ अवलोकय ९ अवचिन्तय
१० खाद ११ ॥*॥ अथ निरोद्धप्रल्लिङ्गशब्दाः ।
नीहार १ हार २ हरिण ३ अङ्ग ४ हर ५
अङ्गहास ६ कैलास ७ कास ८ रद ९ नारद
१० सिंह ११ शङ्ख १२ शेष १३ अहि १४
हंस १५ घनसार १६ हलि १७ इन्द्र १८
नाग १९ हिङ्गीर २० निर्भर २१ शरदन २२
चन्द्रकान्त २३ गृह्णार २४ सागर २५ तगाड
२६ जलाशय २७ अग २८ हर्षण २९ तलक
३० नख ३१ चत ३२ दीक्षित ३३ पच ३४
नाराच ३५ काच ३६ कच ३७ कीचक ३८
चञ्चरीक ३९ पाणक ४० चारण ४१ गण ४२
चण ४३ काण ४४ शोण ४५ संहार ४६
सारस ४७ रस ४८ परि ४९ रसाल ५०
साल ५१ कङ्काल ५२ काल ५३ कलि ५४
शैल ५५ खल ५६ पनल ५७ पक ५८ किञ्चलक
५९ कलक ६० कर ६१ गहर ६२ कीर ६३
हीर ६४ लङ्घ ६५ केश ६६ गर ६७ केशव
६८ देश ६९ लेश ७० भानन्द ७१ नन्दन ७२
धनञ्जय ७३ खञ्जरीट ७४ कीट ७५ अग्नि ७६
कण्टक ७७ कटाह ७८ कटाक्ष ७९ यक्ष ८०
दक्ष ८१ अक्ष ८२ यक्ष ८३ जनक ८४ अक्षलि ८५
यक्ष ८६ यक्ष ८७ रत्नाकर ८८ अम्बक ८९
धराधर ९० धीर ९१ शीर ९२ नासीर ९३
नारायण ९४ कृष्ण ९५ हृषीकेश ९६ ॥*॥
अथ निरोद्धप्रल्लिङ्गशब्दाः । गङ्गा १ गीतार
सती २ सीता ३ सिद्धि ४ सम्भग ५ गदा ६
गया ७ आशी ८ काशी ९ निशा १०
नासा ११ कान्ति १२ शान्ति १३ दया १४
रसा १५ आर्द्रा १६ मित्रा १७ हरिद्रा १८
हृक् २० द्राघा २१ लाघा २२ धृति २३

शब्दः

कृति २४ छाया २५ जाया २६ कथा २७
कान्ता २८ धात्री २९ रात्रि ३० रति ३१
गति ३२ कथरा ३३ धारणा ३४ धारा ३५
तारा ३६ कारा ३७ जरा ३८ धरा ३९
भाजि ४० राजि ४१ रजनी ४२ अर्ति ४३
कीर्ति ४४ कन्या ४५ तटी ४६ नटी ४७ नारी
४८ सारी ४९ दरी ५० दासी ५१ घटिका ५२
खटिका ५३ जटा ५४ कक्षा ५५ रक्षा ५६
शिखा ५७ संख्या ५८ कालिन्दी ५९ कलिका ६०
कला ६१ काली ६२ कराली ६३ दुर्गा ६४ ॥*॥
अथ निरोद्धप्रल्लिङ्गशब्दाः । चरण १
करण २ चक्र ३ चतु ४ नक्षत्र ५ तक्र ६
रजत ७ शत ८ शरीर ९ चौर १० नीर ११
अक्षि १२ तीर १३ धन १४ कनक १५
निधान १६ ध्यान १७ सन्धान १८ दान १९
नलिन २० नगर २१ गात्र २२ कृत २३ नेत्र २४
अस्थि २५ दात्र २६ अलिङ्गन २७ स्थान २८
शिरः २९ चरित्र ३० जल ३१ स्थल ३२
स्थाल ३३ कलत्र ३४ चित्र ३५ कीलाल ३६
जाल ३७ अलक ३८ नाल ३९ दैन्य ४० लिङ्ग ४१
अङ्ग ४२ लावण्य ४३ हिरण्य ४४ सैन्य ४५
अञ्ज ४६ अजिन ४७ यान ४८ असृक् ४९
काञ्चन ५० भानन ५१ कानन ५२ हाटक ५३
नाटक ५४ नायक ५५ तैल ५६ चेल ५७ रसा-
तल ५८ अदन ५९ सदन ६० ज्ञान ६१ निदान
६२ दधि ६३ चन्दन ६४ अक्षर ६५ लक्षण ६६
लक्ष ६७ अक्ष ६८ शास्त्र ६९ दल ७०
हल ७१ ॥*॥ अथ निरोद्धप्रक्रियापदानि ।
आशास्ते १ अस्ति २ चकास्ति ३ निन्दति ४
सृजति ५ आशंसति ६ क्रीडति ७ ध्यायति ८
अर्चति ९ याचते १० याति ११ वहति १२
आराधति १३ वसति १४ शेते १५ गच्छति
१६ यच्छति १७ इच्छति १८ नयति १९ प्रायति
२० हन्ति २१ ईक्षते २२ अग्राति २३ स्नाति
२४ दधाति २५ याति २६ जयति २७ हसति
२८ करोति २९ । इति कविकल्पद्रुमः १
स्त्वके २ कुसुमम् ॥
शब्दकारः, त्रि, (शब्दं करोतीति । कृ + अण् ।
“न शब्दश्लोककलहगायेति ।” ३ । २ । २४ ।
इति टप्रतिषेधः ।) शब्दं करोति यः । यथा,
“सतामरस्करं पक्षी वैरकारं नराग्रजम् ।
हन्तुं कलहकारोऽसौ शब्दकारः पपात
खम् ॥”
इति भट्टी ५ सर्गः ॥
शब्दग्रहः, पुं, (शब्दं गृह्णात्यनेनेति । ग्रह +
“ग्रहवृद्धिनिबिगमश्च ।” ३ । ३ । ५८ । इति
अप् ।) कर्षः । इत्यमरः ॥ शब्दस्य ज्ञानम् ॥
शब्दनः, त्रि, (शब्दं कर्तुं शीलमस्य । शब्द +
“चलनशब्दार्थादकर्मकादयुक् ।” ३ । २ । ४८ ।
इति तच्चीले युक् ।) शब्दकर्ता । तत्पर्यायः ।
रवणः २ । इत्यमरः ॥ (शब्द + भावे ल्युट् ।)
शब्दमार्तः, स्त्री ॥

शमः

शब्दभेदी, [न] पुं, (शब्दमनुसृत्य भेदं शीलमस्य ।
भिद् + णिनिः ।) अर्जुनः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
पायुः । इति केचित् ॥ वाणविशेषः । इति
रामायणम् ॥
शब्दवेधी, [न] पुं, (शब्दमनुसृत्य वेदं शील-
मस्य । विध + णिनिः ।) अर्जुनः । इति धन-
ञ्जयः ॥ दशरथराजः । यथा,—
“लब्धशब्देन कौशिक्ये कुमारैः धनुषता ।
कुमारः शब्दवेधीति भया पापमिदं कृतम् ॥”
इति वात्सीकीये रामायणे ६३ अध्यायः ॥
शब्दवेधी इत्येवं लब्धकीर्त्तिर्नेति यावत् । इति
तटीका ॥
शब्दाधिष्ठानं, स्त्री, (शब्दस्य अधिष्ठानं आश्रय-
स्थानम् ।) कर्षः । इति हेमचन्द्रः ॥
शम, उ भ य इत् शमे । इति कविकल्पद्रुमः ॥
(दिवा०-पर०-अक० सेट् । क्तावेट् ।) उ,
शमित्वा शान्त्वा ॥ भ य शाम्यति । इर, अश-
मत् पशमीत् । पुषादित्वात्त्रित्वं ङ इत्यन्ये ।
शमः शान्तीभावः । शमाम हृष्टाऽपि विना दवा-
ग्निरिति रघुः । शम इति पदस्य अन्तस्थापि
सम्भवे शान्तीकरणेऽप्ययमिति धातुप्रदीपः ।
“वरेण शमितुं लोकानलं दग्धुं हि तत्तपः ॥”
इति कुमारसम्भवम् ॥
‘वचो निशम्याधिपतिर्दिवीकसाम् ।’
इत्यादावनेकार्यत्वात् न्युत्थत्यर्थः । वा शमयम
इत्यत्र वाशब्दस्य व्यावस्थावाचित्वादस्य जी
नित्यं ऋस्वः शमयति । इति दुर्गादासः ॥
शम, ङ क अ भालोचि । इति कविकल्पद्रुमः ॥
(चुरा०-भाल०-उभ०-इति केचित्-सक०-सेट् ।)
भालोचः प्रणिधानम् । वा शमयम इत्यत्र
वाशब्दस्य व्यवस्थावाचित्वात् अस्व स्वाधौ जी
ङ्स्वाभावः । ङ क, शमयते कार्यं सुधीः । अ
शमयति शमयते ।
“निशमय तदुत्पत्तिं विस्तराद्गतो मम ॥”
अयमात्मनिपदीत्यन्ये । इति दुर्गादासः ॥
शमः, पुं, (शम्यत इति । शम + हलश्चेति घञ्
नोदात्तोपदेशेति वृद्धभावः ।) शान्तिः । इत्य-
मरः ॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम् । ४ । ३८९ ।
“विरागशैलमधितात् तस्य चित्तमहोदधः ।
प्रकोपकालकूटस्य पश्चात् शमसंधोदयात् ॥”)
मोक्षः । इति त्रिकाण्डशेषः । पाणिः । इति
शमशब्दटीकायां रामायणम् । उपचारः ।
इति राजनिर्घण्टः । अन्तरिन्द्रियनिग्रहः ।
इति वेदान्तसारः ॥ अन्तःकरणसंयमः ।
इति भगवद्गीतादशमाध्यायस्य ४ श्लोकटीका-
याम् श्रीधरस्वामी ॥ (यथा, गीतायाम् । १० । ४ ।
“बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः चमा सत्यं दमः शमः ॥”)
विशेषककर्मापरमः । इति च तत्त्वैव ६ अध्या-
यस्य ३ श्लोकटीकायां श्रीधरस्वामी ॥ (आग्ने-
न्द्रियनिग्रहः । यथा भागवते । ३ । ३३ । ३३ ।
“सत्यं शौचं दया मौनं बुद्धिर्ज्ञानं श्रौत्यं चमः ॥”
शमो दमो भगवति यत् सद्भादयाति सचयम् ॥